

Népeénekek és gyülekezeti énekek
a 17. századi Magyarországon

Szerkesztette
Szádóczki Vera

MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport
Budapest, 2017

Médgyesi S. Borbála

Lektorálta
Szelestei N. László

Készült
Az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoportban,
a szerkesztő a Kutatócsoport munkatársa

A kötet a Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport konferenciájának
(Budapest, 2016. december 1.) előadásait tartalmazza

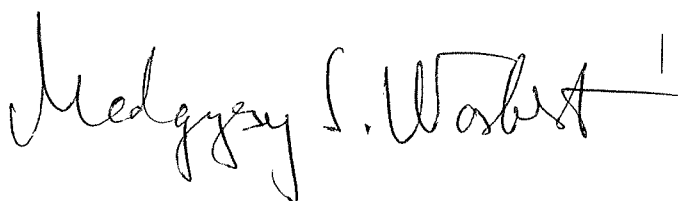
A borítón elől:
Besztercebányai kancionálé, 1623.
(Evangélikus Országos Könyvtár, R 1.644. H. Hubert Gabriella
szíves engedélyével)

Hátul:
Részlet Tarnóczy István *Mennybe vezérlő kalauz* című művének címlapjáról
(Nagyszombat, 1675)

ISBN 978-963-508-848-5
ISSN 2060-7385

© A kötet szerkesztője és szerzői, 2017
© MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport
Kiadványaink internetes elérhetősége: <https://btk.ppke.hu/tudomanyos-kozelet/kutatasok/mta-ppke-barokk-irodalom-es-lelkiseg-kutato-csoport/kiadvanyaink>

Felelős kiadó: Nagy László
Tördelte: Báthory Orsolya
A sorozat címlapterve: Szentés Éva
Nyomdai munkák: Séd Nyomda Kft.
Ügyvezető igazgató: Katona Szilvia
www.sednyomda.hu

Tartalom

A Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport 2016. december 1-jén tartott <i>Népelemek és gyülekezeti énekek a 17. századi Magyarországon</i> című konferenciájának programja	7
Előszó.....	9
BALI JÁNOS Olasz tankönyvek, német orgonák, magyar népelemek: templomi orgonakíséret a 17. században	11
DÉKÁNY VANDA 17. századi népelemek továbbélése a <i>Varsányi énekeskönyvben</i>	25
FARMATI ANNA Mikroelemzések, mélyfúrások esélyei az első hivatalos népelemekgyűjteményekben	37
HEVESI ANDREA Thordai János nótajelzés-használata	47
H. HUBERT GABRIELLA A 17. századi gyülekezeti énekek kutatásának új lehetőségei.....	59
KOVÁCS ESZTER A magyarországi biblikus cseh és szlovák nyelvű énekek és versek tervezett repertóriumai és felhasználási lehetőségei.....	67
KÓVÁRI RÉKA A Kájoni <i>Cantionale</i> Jézus nevééről szóló énekcsoportjának dallamai.....	73
MEDGYESY S. NORBERT Nagypénteki énekek a Kájoni- <i>Hymnariumban</i> : népszolozsma, stációs népelemek vagy korai passiójáték?	91
PAPP ÁGNES A mise állandó énekei magyarul az 1674-es <i>Cantus catholicus</i> ben.....	111
RÉGER ÁDÁM Kájoni János <i>Hymnariumjának</i> szerkezetéhez	131

SZÁDOCZKI VERA

Több felekezet által is használt énekek a 17. századi katolikus
énekeskönyvekben 141

VADAI ISTVÁN

Vásárhelyi András Mária-énekéről 153

Személynévmutató 171

MEDGYESY S. NORBERT

Nagypénteki énekek a Kájoni-Hymnariumban:
népszolozsma, stációs népének vagy korai passiójáték?

Bevezető kérdésselvetések és vizsgált forrásaink

A Kájoni János (1629–1687) által 1659 és 1677 között Csíksomlyón papírra vetett, 1040 oldalból álló *Hymnarium* (más néven *Latin-magyar versgyűjtemény*)¹ páratlan szépségű és tartalmú kincsestára Csíksomlyó lelkeségének, liturgia-, irodalom-, színház-, zene- és kegyességtörténetének. A ferences tudós polihisztor, egyházzenesz és orgonaépítő kéziratában elsősorban himnuszok, szekvenciák, órásénekek, Mária-antifónák,² latin kanciók, kisebb részben magyar nyelvű népének, a *Comico-Tragoedia*³ első kiadásának (Várad, 1646) ma már egyetlen fennmaradt szövege, a *Tintinnabulum*,⁴ bibliarészlet-fordítások és világi költemények olvashatók.⁵ A kézirat

¹ KÁJONI János, *Latin-magyar versgyűjtemény (Hymnarium)*, Csíksomlyó, 1659–1677. Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, A V 3/5250. A kézitról PAPP Géza 1944-ben lejegyzett adatai alapján HOLL Béla közöl egy hozzávetőleges tartalomjegyzéket: *Régi Magyar Költők Tára* (továbbiakban: RMKT) XVII. század 15/B: *Katolikus egyházi énekek (1660-as, 1670-es évek)*, jegyz. HOLL Béla, Bp., Akadémiai, Argumentum, 1992, 120–135; MUCKENHAUPT Erzsébet, *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei: Könyvleletek 1980–1985*, Budapest, Kolozsvár, Balassi, Polisz, 1999, 100, nr. I. 7; STOLL Béla, *A magyar kézíratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, Bp., Balassi, 2002, nr. 102.

² RÉGER Ádám, *Pázmány-hivatkozások Kájoni János Hymnariumában = Pázmány nyomában: Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére*, szerk. AJKAY Alinka, BAJÁKI Rita, Vác, MondAt, 2013, 353–365.

³ KÁJONI, *Hymnarium*, 75–100. Legújabb elemzés e drámáról: KAPOSZI Krisztina, „Az Istenért kérlek, ocsásd el Lázárt...!": *A Névtelen Comico-Tragoedia második scéájának folklorizálódása*, = *Doromb Közkeletészeti tanulmányok 2.*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, reciti, Az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének recenzíós portálja, Bp., 2013, 11–33.

⁴ Bővebben: RÉGER Ádám, *A Tintinnabulum tripudiantium szerzője és forrása*, Irodalomtörténeti Közlemények 2014/1, 77–98.

⁵ A *Hymnarium* forrásait részletesen sorolja: JÉNÁKI Ferenc, *Kájoni János énekeskönyve és forrásai*. Kolozsvár, Magyar Irodalomtörténeti Szeminárium, 1914, 72. Jénáki szerint a legtöbb fordítás Kájonitól származik, mert a híres ferences az anyanyelvi szöveggel kívánta növelni a vallásosságot. A *Hymnariumot* néhány mondatban ismertetik: RUPP Kornél, *Adalékok Kájoni János életéhez*, Magyar Könyvszemle 1896, 65–67; SEPRÓDI János, *A Kájoni-codex irodalom- s zenetörténeti adalékai I.*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1909, 144; „... édes Hazámnak akartam szolgálni...” KÁJONI János: *Cantionale catholicum*. PETRÁS INCZE János: *Tudósítások*, összeáll. DOMOKOS Pál Péter, Bp., Szent István Társulat, 1979, 110–116.

A tanulmány hiteles
felnyomása, 2020. III. 19.
Medgyesy S. Norbert

oldalai két columnára vannak osztva: a bal columnában olvasható latin szövegekhez a jobb columnában, több esetben magyar nyelvű fordítás is található. A legtöbb textusról feltételezhető, hogy Kájoni János fordítása. Dallam-utalásokat Kájoni elenyésző számban ír a költemények mellé.

Tanulmányunkban bemutatunk néhány olyan szenvedéstörténeti éneket a *Hymnarium* lapjairól, amelyeknek esetleges latin nyelvű forrásait nem másolta be gyűjteményébe a ferences egyházzeneész. Mít árul el ezeknek a szövegeknek a tartalma és szerkezete? Mi lehet a forrása? Kájoni saját alkotásai lehetnek? Vagy egy, már élő gyakorlatot dokumentálnak ezek az alkotások, amelyeket Kájoni „csupán” megörökített azzal, hogy bemásolta gyűjteményébe? Toposzrendszerük és szófordulataik milyen formában élnek tovább a 18. századi, helybéli misztériumjátászás gyakorlatában? Netán azok 17. századi előzményének tekinthetők?

A Kájoni-*Hymnarium* nagypénteki énekeihez viszonyított összehasonlítási forráscsoportunkat a 18. századi csíksomlyói passiójátékok jelentik. A latin rítusú európai térségben a legkeletebbre, éppen Kájoni működésének fő területén, Csíksomlyón, és a leghosszabb ideig, egészen az 1780-as évek közepéig virágzott a középkori gyökerű, klasszikus formájú misztériumjátászás. Fennmaradt drámaszövegeink szerint 1721 és 1785 között majdnem minden esztendő nagypéntekén a saját rendi tanáraik által írt, anyanyelvű, elsöprő többségében versbe szedett, apokrif eredetű jeleneteket is színpadra állító passiójátékokat mutattak be a csíksomlyói ferences gimnáziumban tanuló székely diákok. Pintér Márta Zsuzsanna összesítése szerint⁶ 104 darab iskoladramáról, ezen belül 41 darab passiójátékról van tudomásunk. E misztériumjátékok többsége az 1344 oldalt számláló, *Liber Exhibens Actiones parascevas...* című, 1774-ben összeállított kéziratban maradt fenn.⁷ Kiváló összehasonlítási forrásunk egy 1626-ban, Kájoni születése előtt 3

⁶ KILIÁN István, PINTÉR Márta Zsuzsanna, VARGA Imre, *A magyarországi katolikus tanintézmények színháztársulásának forrásai és irodalma 1800-ig*, Bp., Argumentum, 1992, 44–77, nr. 10–89f.

⁷ *Liber Exhibens Actiones parascevas ab anno 1730 usque ad Annum 1774 diem aprilis 27. Libellus, Scholarum Csik Somlyouensium, nihilominus Mediam Syntaxeos, ac Grammatices signanter, specialiter concernens; et continens Repraesentationem, Enucleationem Mysteriorum Passionis Dominicae, seu Actiones Tragico-Parascevas, Devoto Populo ad aedificationem quoti Annis exhiberi solitas, in usum faciliorem Moderatorum sedulo congestas. Confectus 1774.* (Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, Csíksomlyó, A VI 7/5275. A továbbiakban *Liber Exhibens...*) A csíksomlyói drámakorpuszból az elmúlt 25 esztendő során népszerűsítő („Nap, Hold és csillagok, velem zokogjatok!”: *Csíksomlyói passiójátékok a 18. századból*, szerk. DEMETER Júlia, utószó: PINTÉR Márta Zsuzsanna, latin ford. KILIÁN István, Bp., Argumentum, 2003.) és kritikai szövegkiadás (*Ferences iskoladramák I.: Csíksomlyói passiójátékok 1721–1739.*, szerk., s. a. r., DEMETER Júlia, KILIÁN István, PINTÉR Márta Zsuzsanna, Bp., Argumentum, Akadémiai, 2009

esztendővel, kaj-horvát nyelvjárásban lejegyzett, tartalmában és stílusában a késő középkorból származó, *Planctus Beatae Virginis Mariae de Passione Domini Nostri* című devóciós passió is.⁸

Kájoni *Hymnarium*ának dramatikus, anyanyelvű Mária-siralmi

Kájoni *Hymnariuma* a nagyhét, vagy kimondottan nagypéntek liturgiájához, funkcióját tekintve inkább paraliturgikus népi áhítatához öt olyan éneket tár elénk, amelyek nem latin forrásból való átültetések, hanem csak magyar nyelven olvashatók e gazdag énekgyűjteményben.

Egy énekreszlet erejéig említjük a latin előzményeket. A *Compassio Beatae Virginis* című, *Mater laeta concepti*... kezdősorral ellátott, a 15. század végi Angliából származó⁹ ének magyar fordítása nem található a *Hymnariumban*. A siralom latin szövegében a középkori devóciókhoz és a kaj-horvát planctushoz hasonló jelenet olvasható: Mária a kereszt alatt áll, nézi a fiát, és közben kiáltozik fájdalmában (1–4. vsz.). Ez után megérkezik Arimathei József és Nikodémus, akik leveszik Jézus testét a keresztről (5. vsz.) és Mária ölébe fektetik (6. vsz.). Eddig énekelt és konfe-

(Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század, 6/1.) és egy DVD-lemez jelent meg *Csik-somlyói Passiójáték a 18. századból*, szerk. és jegyz. MEDGYESY S. Norbert, előadó PPKE BTK Boldog Özséb Színtársulat, rendező GODENA Albert, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2010 (Régi Magyar Színpad, 1.), valamint monográfiák (PINTÉR Márta Zsuzsanna, *A ferences iskolai színjátszás a XVIII. században*, Bp., Argumentum, 1993; MEDGYESY S. Norbert, *A csik-somlyói ferences misztériumdramák forrásai, művelődés- és lelkiségtörténeti háttere*, Piliscsaba, Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, 2009 [Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria – Magyar Ferences Források 5. – PPKE BTK Művelődéstörténeti Műhely, Monográfiák, 1.] láttak napvilágot.

⁸ E megható szépségű, a mikházi könyvállományban fennmaradt, dramatizált siralom Lukács István műfordításában látott napvilágot, aki Andreas Knezajich, valójában Zágrábi András (†1646) személyében azonosította másolóját: LUKÁCS István, *Dramatizirani Kajkauski Marijin plač iz Erdelja 1626: Dramatizált kaj-horvát Mária-siralom Erdélyből*, Bp., Slovenika, 2000; LUKÁCS István, *A passióbagomány a horvát irodadalomban*, Bp., ELTE BTK Szlav Filológiai Tanszék, 2008. A csik-somlyói passiójátékokkal összevetette: MEDGYESY S. Norbert, *Usporedba dijalogiziranog kajkauskog Marijina plača (1626.) i misterijskih igara nastalih u Csik-somlyu u XVIII. stoljeću*, Kronika. Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, XV(2013), 30. szám, 59–79. [Novi tečaj, godina XV, broj 30, Zagreb, 2013.], 59–79.

⁹ Az ének elsőként a *Missale Sarisburiense* lapjain Londonban, 1498-ban látott napvilágot. Párizsban hat kiadást (1501, 1507, 1517, 1519, 1522, 1526) ért meg, közben Rotomagus városában 1514-ben és Lyonban 1527-ben imprimálták. A kutatás domonkos kapcsolatokat ismer, ferences nem, bővebben: Clemens BLUME, *Thesauri Hymnologici Hymnarium*, 1915 (Reprint: London, Forgotten Books, 2013), 319–321.

rált (*clamavit lacerans, dixit*) a prédikátor (contionator)-narrátor. Mária egyes szám első személyben, a Pietá-jelenetben elmondott siralmai az alábbiak szerint olvadnak bele az ének szövegébe:

1. Et clamavit lacerans / Capillos et pectus, / *Heu me jacet filius, / Meus sit despectus.*
2. Nuper inter millia, / Qui fuit electus, / Ut myrhæ fasciculus / Sit meus dilectus.
3. De cruce depositum, / Uidens corpus Christi, / Mesta mater lacrimans, / Atquem vultu tristi.
4. Dixit: o, dulcissime / Fili, quod fecisti, / Quod has poenas asperas / Et mortem tulisti?
5. Ergo Mater Jesu Christi / Prosper poenas quas tulisti, / Gloria fac in coelisti / Laetemur per saecula. Amen.¹⁰

Kájoni *Hymnarium*ának 123–124. oldalán, a többenél erősebb tinta írásával immár egy magyar nyelvű Mária-siralom olvasható *Planctus B. V.* címmel. E megható szépségű, latin minta nélküli költemény a magyar irodalom- és zenetörténetben elsőként a *Hymnarium* lapjain olvasható. Minden bizonnyal helyi, csíksomlyói költeményről van szó, szerzője ismeretlen, vagy feltételezhetjük, hogy Kájoni alkotása. Ismertségét mutatja, hogy a Kájoni kéziratában, az 1660-as vagy az 1670-es években papírra vetett szövegváltozat olvasható – kis eltérésekkel – a Kájoni *Cantionale* 2. kiadásában, 1719-ben is:

Planctus Beatae Virginis
Tulajdon nótája vagyon

Más Uj Enek

1. Jaj, nagy kedven tartot
Draga, edes szülöttem,
Ki nélkül már ez világban
Holtig arua löttem.

1. Jaj, nagy kedven tartott
szerelmes szülöttem,
Ki-nélkül már ez világban
hóltig árva löttem.

¹⁰ Kájoni a *Hymnarium*ában három oldalra másolta be ezt az éneket: a 876. oldalon kezdődik (1–6. versszak), „Ez a' nehany vers ide valo folio 874.” utalással a 874. oldalon folytatódik (7–11. vsz.), végül az „ut infra” utalást követően a 877. oldal jobb columnájának legfelső részén zárul a 12. strófával. Szűz Mária szavait kurziváltuk.

2. Hol vagy ket szememnek
Tündöklő szép világa
Elepedet, bus lelkemnek
Csendes boldogsága.	2. Hol vagy két szememnek
tündöklő világa,
El-epedett búss szívemnek
csendes boldogsága.
3. Hol vagy én szívemnek
Buzgó, nagy kívánsága,
Eletemnek mézzel folyó
Edes Vigassága.	3. Hol vagy, én szívemnek
búzó kívánsága,
Eletemnek mézzel folyó
kedves vigassága.
4. Mondgyátok meg nekem,
O, ti nagy, magas hegyek,
Szülöttemnek keresnie
Jaj, már merre mennek?	4. Mondgyátok meg nékem,
oh, ti, magas hegyek,
Születtemnek keresnie
vallyon merre mennek?
5. Mutassatok utat,
O, ti szép olaj kertek,
Szülöttemet hogy meg fogták
vélle merre mentek?	5. Mutassatok utat,
oh, ti olaj kertek,
Születtemet hol meg-fogták,
vélle merre mentek?
6. Jaj, ti nagy darabos,
Es szomorú, jart utak,
Szent Fiamnak vér cseppei
Latom, hogy itt hultak.	6. Ah! ti nagy darabos,
éles köves utak,
Szent Fiamnak vér csöppeit,
látom, itt hullottak!
7. Jaj! az bizonyára
Ennek szomorú jele,
Előmben fű halálának
Immar hideg szele.	7. Jaj, ez bizonyára
nagy szomorú jele,
Előmben fű halálának
immár hideg dere.
8. Sirjatok én velem
Kedves Aszszony barátim,
Ez Világban, kik tudgyátok
Az én arvaságim.	8. Sirjatok én velem,
jó Aszszony barátim,
E' Világban, kik tudgyátok
az én árvaságim.

9. Meg hasad a szivem,
Kerlek, már ne hadgyatok,
El farattam, nem mehetek,
Tovab: jaj, fogjatok!
9. Meg-epedett szivem,
kérelek, ne hadgyatok,
El-fáradtam, nem mehetek
tovább, jaj, fogjatok!
10. MARIA MAGDOLNA
Vigasztald Jesus Annyat,
Mert el bagyat, hogy nem lattya
Szerelmes *Szent* Fiat.
11. Enyhicz siralmodot
Keserves Szűz Maria,
Mert *Szent* fiad harmad napra,
Fel tamad: azt mondta.
10. Enyhítsd siralmidat,
keserves Maria,
Mert Szent Fiad harmad napra,
fel-támad, azt mondta.
12. Mijs a' Keserves
Úr JESUS Szent Annyával,
Sirankozunk *szent* halalan
Legyünk *Szent* Fiaual. Amen.¹¹
11. Mi-is a' keserves
Úr JESUS Annyával,
Siránkozunk Szent halálán
szerelmes Fiának. Amen.¹²

Az ének tematikai szempontból a Mária-siralmak 2. csoportjába tartozik,¹³ amelyek a keresés-motívumot éneklék meg költői formában. Az ének szerkezete dramatikus, melynek ősi formáját a *Hymnarium* őrizte meg, ugyanis az 1–9. versszakban Mária énekel egyes szám első személyben, utána a narrátor szerepel három strófa erejéig. Nem tudjuk a választ arra, hogy Kájoni miért emeli ki kéziratában nyomtatott nagybetűvel a következő szereplő (?), MÁRIA MAGDOLNA nevét. Tisztáz-

¹¹ KÁJONI, *Hymnarium*, 123–124. Az énekek nyomtatásban itt látnak napvilágot elsőként. Munkánk során a *Régi Magyar Költők Tára* XVII. századi sorozatának kritikai, betűhív kiadási szabályzatát követtük és mai központozást alkalmaztunk. A *Hymnarium* esetében egy kéz, Kájoni János írásáról van szó. Helyesírása következetlen, a „v” hang jelölésére az „u” és a „v” betűket tetszés szerint variálja az egész kéziratban.

¹² *Cantionale catholicum. Régi, és Új, Deák és Magyar Áitatos Egyházi Enekek, Dicsiretek, Soltarok, és Lytaniak*, Csíksomlyó, 1719, 124–125. (Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, Csíksomlyó, Ltsz. 5202; OSZK 294.639)

¹³ A Mária-siralmak csoportosításáról és forrásvidékéről bővebben: ERDÉLYI Zsuzsanna, *Siralmas az én életem: A Mária-siralmak költészete*, Új Írás, 1979/6, 55–72; KILIÁN István, *Magyar Mária-siralmak*, Új Írás, 1981/4, 3–17; SANDRO STICCA, *The Planctus Mariae in the Dramatic Tradition of the Middle Ages*, London, Athens, The University of Georgia Press, 1988; MEDGYESY S., *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák... i. m.*, 257–303, 458–474.

hatatlan, hogy a 11. szakaszt Mária Magdolna szájába adta volna az ének másolója? Ezt a szövegrészt ugyanis a concionator is énekelhetné. Sőt, a záró, 12. (a nyomtatott verzióban a 11.) versszak az éneklő és egyben bűnbánó ember fohászatát örökíti meg. A nyomtatott verzió az egyes versszakok 2. sorának szótagszámával tér el a kézírattól: a *Hymnarium* verziójában 6–7–8–6 szótagot olvashatunk, a kancionálisban pedig 6–6–8–6 szótagszám található a négy soros költeményben. A nyomtatott és ezáltal 1719-től az ősi kegyhelyről terjesztett variáns lett az alapja annak, hogy e szép siralom 18. századi kézíratos énekeskönyvekben¹⁴ és a mai népzenei gyűjtésekben tovább él.¹⁵ Figyelemre méltó ellenben, hogy az 1704-ben – tehát az ének első ismert nyomtatott megjelentetése, Kájoni *Cantionale* 2. kiadása előtt 15 esztendővel – Veszprém vármegyében, a Szentsei György által papírra vetett *Szentsei-dalokönyv* már tartalmazza ezt az éneket. A Kájoni-féle változat 12 versszakos, a *Szentsei-dalokönyv* pedig 17 strófás, ez utóbbiban a Jézust elítélők és kivégzők kárhóztatása is olvasható (8–13. versszak),¹⁶ Kájoni és Balás Ágoston munkája viszont ezeket a strófákat nem említi, tehát a csíki ferencesek esetében egy tudatos szerkesztésről beszélhetünk. A Szentsei-változat szótagszáma a Kájoni-*Hymnarium* textusával egyezik: 6–7–8–6, viszont nem tartalmazza a Mária Magdolnára történt utalást. Felmerül a kérdés: a *Szentsei-dalokönyv* másolója ismerhette-e a Csíksomlyón akkor már minden bizonnyal, talán Kájoni szerzősége nyomán énekelte változatot? Vagy Kájoni 1677 előtt és Szentsei György 1704-ben egy közös, általunk még nem ismert forrásból merített?

E Mária-siralom kedveltségét az is mutatja, hogy a csíksomlyói passiójátékok szövegében több, más szövegű éneknek, vagy akár kereszt alatti Mária-planctusnak ez lett a nótajelzése: az 1741 (Scena 11.)¹⁷ és az 1742 nagypéntekén bemutatott misztériumjáték (Boros Márton, *Actio alia Parascevice*) zárójelenete (Actus ultimus,

¹⁴ *Szentsei dalokönyv* (1704, 33a–34a), *Maracska Anzelm-énekeskönyv* (Észak-Dunántúl, 18. sz. első fele), *Vépi énekeskönyv* (Vas vm., 1731, 104–105), *Paksi Márton György-énekeskönyv* (Öttevénysziget [Kunsziget], Győr vm., 1760–1761, 180), *Dőri énekeskönyv* (Sopron vm., 1763–1774, 121), *Deák-Szentek kézirat* (Csíksomlyó, 18. század, 161, Nr. 71.), *Bozói Mihály kézíratos énekgyűjteménye* (18. sz. 2. fele, 145.). Dallamgerincét a *Deák-Szentek kézirat* (Csíksomlyó, 18. század) alapján legutóbb közzétette: KÓVÁRI Réka, *A Deák-Szentek kézirat – The Deák-Szent manuscript*, Bp., Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2013, 161, nr. 71.

¹⁵ Bővebben: MEDGYESY S., *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák...*, i. m., 176–177. A keresés motívum műfajközi előfordulásáról: *Uo.*, 281–285.

¹⁶ Kiadta: RMKT XVII. század 15/A, 1992, Nr. 223/I. Hasonmás és átírt kiadás: *Szentsei György dalokönyve I–II.*, s. a. r. VARGA Imre, Bp., 1977.

¹⁷ Nota: Jaj nagy kedven...: 1741. Scena 11, *Liber Exhibens...*, 1164.

„Nota: jaj nagy kedvem etc.”) jelöli meg a kereszt alatti siralom dallamaként.¹⁸ Az 1767 nagypéntekén színre vitt, *Inductio de Passione Christi* című misztériumdráma kereszt alatti Mária-siralomának (*Cantus Mariae*) első versszaka a Kájoni *Cantionale* (1719) szövegváltozatának első strófájával egyezik, a többi hat versszak pedig a drámaíró ferences, minden bizonnyal Csedő László csíksomlyói gimnáziumi tanár invenciója.¹⁹ A Kájoni-*Hymnarium*ban az *O, drága szerelmünk, egyetlen örömmünk...* kezdetű, hétstrófás, kétszereplős planctus utolsó előtti strófája az imént közzé tett *Jaj, nagy kedven tartot...* kezdetű Mária-siralom 6–7. versszakának eggyé olvasztott változata.²⁰

Dramatikus népének-prédikációk Kájoninál és a 18. század sokszereplős, színpadi passiójátékai

A Kájoni-*Hymnarium*ból az alábbiakban közzétett népénekek elsősorban a szerepre osztott sermókkal, dramatikus prédikációkkal és devóciós passiókkal²¹ állíthatók rokonságba és kiegészítik a korábbi kutatás²² konklúzióit: a népének is lehet elméltető, szemléltető, didaktikus és dramatikus, vagy éppen magukat az éneklő hívőket ostorozó jellegű. A hórásének és a cantio is szolgálhat prédikátori és színjátékszerű feladatokat. Erre szolgál példaként az alábbi két költemény:

De Passione Domini

1. O, nam ez volt amaz szomorusag napia, / Iszonyu kínoknak keserues oraja,
/ Mellyen szörnyü kinnal az Istennek fia, / Ez nap feszítették²³ magas keresztfara.

¹⁸ *Liber Exhibens...*, 884.

¹⁹ Csíksomlyó, 1767. Scena 6. Kiadta: PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Az Inductio de Passione Christi című csíksomlyói iskoladráma, = Írók és művek a XVII–XVIII. században*, szerk. LANCÁS Gabriella, HARGITTAY Emil, Bp., Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1984, 182–183. (A teljes tanulmány: 131–201.) (ELTE Acta Iuvenum)

²⁰ KÁJONI, *Hymnarium*, 177, jobb columna.

²¹ Magyar nyelvű kiadásokat lásd pl. *Régi Magyar Drámai Emlékek I–II.*, szerk. KARDOS Tibor, DÖMÖTÖR Tekla, Bp., Akadémiai, 1960.

²² RMDE I., *i. m.*, 77–113; *Minorita iskoladrámák*, s. a. r. és szerk., KILIÁN István, Bp., Akadémiai, 1989 (*Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század*, 2), 127; KILIÁN István, *A minorita iskolai színjátékszáz a XVIII. században*, Bp., Argumentum, 1993 (*Irodalomtörténeti Füzetek*, 129), 61–107; PINTÉR, *A ferences iskolai színjátékszáz...*, *i. m.*, 87–97.

²³ feszítették [értelem szerint javítva]

2. Magnes követ irjak, hogy oly erős volna, / Sem aczel, sem pöröly neki nem artana, / Es semminemű vas őt meg nem ronthatná, / Az ő erősségét igen meg tartaná.
3. Talam kemeny szivem hasonló vagy ehez, / Az erős magnesnek ő természetühez, / Keserues sirással esnél a kereszthez: / Ez szomorú napon ternél Istenedhez.
4. Hogy meg nem szakad az en szivemnek ere, / Latode, meg nyomot teged a' bűn terhe, / Imé, most rend folyt²⁴ az Christus szent vére, / O, kemény szemeim vakmerő gyökere.
5. Egy meg tagadasert nem a' Szent Peternek / Orczajan könyvei sebesen menének, / Nagy gödrök ket felől ő orczajan lőnek, / Mellyert ő bunei meg engettetének.
6. A' Szent Péter Christust csak egyszer tagadta, / Az egyszeri vetkét örökké siratta, / Hát,²⁵ te, szegény ember, kin a' bűnnek habja / Szinten ugy rad szállott, mint a' földnek pora.
7. Mít szinlelsz, mert a' bünt iszod, mint a' vizet, / Tudode, hogy Isten mindenert meg fizet? / Ha a' bünt el hagyod, menyországban vezet, / De ha bűnben heversz, pokolban lesz fészked.²⁶
8. Mert a' meg terőké az Isten orszaga, / A' jamborokra szál²⁷ annak igassaga, / Ha kinek igaz lesz penitentiaja, / Menyországban leszen annak lakohaza.
9. Terj ki bűneidből, nézz²⁸ a' keresztfara, / Isten fia erted, latode, mint jara, / Vallara tetetk²⁹ a' vilagnak ára³⁰ / Minket a' pokolnak torkabol ki ranta.

²⁴ folt [értelem szerint javítva]

²⁵ hat [értelem szerint javítva]

²⁶ fészked [értelem szerint javítva]

²⁷ szal [értelem szerint javítva]

²⁸ néz [értelem szerint javítva]

²⁹ tetetek [értelem szerint javítva]

³⁰ arra [értelem szerint javítva]

10. De fordiczd szemedet a' Christus Anyara, / A szomoru, gyenge, szep Szűz Mariara, / Meg gondolhatatlan szíue faldalmara, / Es ki mondhatatlan szörnyű banattyara.
11. O, meg keseredet ekes, szep virag szal, / Mely nagy keserűség radis szalton szál, / Mert szerelmes fiad a' koporsóban áll,³¹ / O, ki mondhatatlan, draga Rosmarin szál!
12. Vajha lattad volna keserű sirasat, / A Szűz Marianak ő nagy zokogasat, / Ő szentséges fian lelki kin vallasat, / El hittem, bizonynal teis sziből szannad.
13. De micsoda ember volna e' vilagon, / Hogy sziből ne sirna ilyen ohajtason? / O, a ki most szenvedsz magos keresztfadon, / Emlekezzel rollam magos menyországban!
14. O, kerestyen ember, vajha meg tekinted, / A Kristust egy napon hanzszor meg feszited, / Mind annyiszor Istent haragra gerjeszted, / Mennyiszor magadot a' vetekben ejted.
15. Ha kereded en töllem ez vilagnak Urát, / Ki feszitette meg az egek kirallyat, / Az Egnek, Tengernek szep igazgatojat, / Meg mondom ezentol en ennek az okat:
16. Im, meg talalod ezt Szent Pal Apostolnal, / Midőn az Istennek hiven nem szolgaltal, / *Szent* Parancsolattyan sokszor altal hagtál, / Akkor fesziteted, Uraddal így bántál.
17. De hogy Istenedet te meg engesztelhesd, / *Szent* Keresztfajarol mikeppen le vehesd, / Es a' *Szent* Joseffel tiszta gyolcsban tehesd, / Szived közepinek cellajaban rejthesd.
18. Az penitentiát igen gyakorollyad, / Csak imadsagot soha el ne hagyad, / Azte Istenedet meg ne haragicsad, / Így bizvast lelkedet menyben igazithad.

³¹ ál [értelem szerint javítva]

19. Ma nagy Pentek vagyok, minnyaián tudgyátok,³² / A Christus mit szenvedt értetek, lattyatok, / Esztendőben egyszer esik ez napotok, / Kerlek az Istenért, hogy imatkozzatok!
20. Christus szenvedeset gyakran forgassátok,³³ / Orczatok sirással azért aztassátok,³⁴ / Rettenetes banat szallyon ti reatok, / Ez iszonyu dolgon, bar, csudalkozzatok!
21. O, mennyei szentek, e' földre szallyatok, / Uratok mint szenved, magatok lassatok, / Kerünk mi hozzankis ide jarullyatok, / Orczankon follyanak sűrű könnyhullások.
22. Dicső Szent Angyalok, tijs ezt lassatok, / A Christus nagy kinnyara, oh, szomorkodgyatok, / Nap, Hold es csillagok, gyaszban borullyatok, / Mint a' nyarfa level, reszketve allyatok!
23. Teremtet allatok, vilagban kik vattok, / Ez gyasz koporsohoz bizvast jarullyatok, / Ime, halua fekszik ti edes Uratok, / Könnyhullással e' sirt, bator asztassatok!
24. Ti vadhoz hasonlo, vas szívű emberek, / Mert hogy ez napon ti nem keseregtek, / Könyves szemmel ide hogy tiis nem neztetek, / Im, e' koporsóban edes remensegtek.
25. O, edes Jesusom, hogy meg nem halhatok, / Hogy nem szálnak ream keserü banatok, / Miért hogy szemeim, ti most nem sirhattok, / Sebes ár uiz modra, hogy ti nem folhattok.
26. Kesz vagyok, Istenem, eretted meg halni, / Kesz vagyok eretted mindentol meg válni, / Es romlando testből mingyart ki költözni, / Menyországban ueled az utan uigadni.

³² tudgyatok [értelem szerint javítva]

³³ forgassatok [értelem szerint javítva]

³⁴ aztassatok [értelem szerint javítva]

27. Im, latod, hogy szívem erted el akadt, / Porra es hamuva en bennem
valtozott, / Latod, hogy az orczam sirastol el ázot, / Csontaim veleje
bennem meg száradot.
28. Sirjanak az Egek iszonyu jaj szoual, / Tengeri haboru indullyon zugással, /
Benne leuő halak nagy sok sohaitással, / Menybeli *Szent* Szüzek nagy
szomorusaggal.
29. Minden fele vadak szörnyű orditással, / Tijs szep madarak, szomoru
notaval, / Legyetek ez napon keserues banattal, / Ide jaruljatok iszonyu
sirassal!
30. Füvek es termőfak mostan bankodgyatok, / Ki nyilt szep tauaszi viragok,
kik vattok, / Ti kemeny kősziklak, meg hasadozzatok, / Mert meg holt ti
edes teremő Uratok.
31. Mijs, kik e' helyen it számosan vagyunk, / Miert hogy szívünkben
egyenkent nem szállunk, / Keserues jaj szoval foldre nem torulunk, / Ez
gyasz koporsohoz rendel nem jarulunk.
32. Nem az Angyalokert halt meg az Úr Isten, / Sem nem a' vadakert
szenvedet buntelen, / Mert a' *Szent* Angyalok előtte szüntelen / Sok *Szent*
kialtással udvaroknak szépen.
33. Hanem mi erettünk, bűnős emberekert, / Es Adamrol reank szarmazot
etelert, / Ez vilagra jőve mi idvessegünkert, / Kint halat szenvede
szabadulasunkert.
34. Kövessétek³⁵ azert Maria Magdolnat, / Könyhullással nyerte bűne
bocsanattyat, / Hajauat törölven a' Christus *Szent* labat, / Igy nyerte meg
tölle örök boldogsagat.³⁶

A veretes szövegű, és különösen Szűz Mária említésénél kiemelt szépségű jelzőkkel
díszített, 17. századi éneket olvasva egyértelmű: mintha a 18. század csíksomlyói
passiójátékainak Prologusait és Epilogusait hallanánk. A költeményből egy ferences

³⁵ kövessetek [értelem szerint javítva]

³⁶ KÁJONI, *Hymnarium*, 251–253.

concionator kemény szavai szólnak, amelyek Jézus kínszenvedése példáján a bűnbánattartás fontosságára hívják fel a nagypénteki hallgatóság figyelmét. Kájoni népeénekének 19–20. versszaka a gyakori felszólításokkal (is) utal a hangzó előadásra: „minnyaián tudgyátok, lattyatok, Esztendőben egyszer esik ez napotok, Kerlek az Istenért, hogy imatkozzatok; forgassátok, aztassátok, csudalkozzatok!” A 31. versszak pedig résztvevő tömegről, azaz nézőközönségről énekel.

Kájoni énekének 22. strófája a Napot, a Holdat és a csillagokat szólítja siratásra, mint számos esetben a 18. századi misztériumjátékok Mária-, és önmagára értve a Júdás-siralmi. Álljon itt egy párhuzamos példa az 1769. évi somlyai misztérium Arma Christi-jelenetéből, amit Justitia dörgedelmei zárnak, a rendezői utasítás szerint „Ad Auditores – a hallgatósághoz” kiáltva:

Nap, hold és csillagok, gyászba boruljatok,
Plánétákkal együtt egék zokogjatok,
Föld s eröss kő sziklák, illik, hasadgyatok,
Szomoruság napja el jött, im láttyátok.³⁷

Kájoni énekének (főként a 14. versszaknak) mondanivalója egyértelmű: az ember vetkei Krisztus kínjait súlyosítják. Szép példákat olvashatunk erről a 18. századi csíksomlyói drámaszövegekben is.³⁸ Az 1772-ben előadott misztériumjáték Prologusa kimondja, hogy a passiói szemlélésével a nézők szándéka az, hogy vetkeiket si-rassák:

Igen dicsiretes a tű szándékokot,
Szent és üdvességes minden fáratságotok,
Ha Christus kinyain ma it szánakodtok,
S magatok vetkeit sirván fájlaljátok.

Ime, hát szemlelvén Christus szenvedesit,
Könyvezzétek, kérlek, keserves keresztit,
Mert maga igiri bővséges erdemit,
És eképpen inti valasztot népeit.³⁹

³⁷ 1769. március 24. nagypéntek, Scena 3. *Liber Exhibens...*, 517–518.

³⁸ Bőséges példákkal lásd: MEDGYESY S., *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák...*, i. m., 55–71.

³⁹ 1772. április 17. nagypéntek: „Tragaedia de acerbissima passione et morte Domini Nostri Jesu Christi Salvatoris super psalmum Deus, Deus meus respice in me etc.” Részlet a Prologusból. *Liber Exhibens...*, 565.

A *Hymnarium*ból közzétett ének 31. versszaka a résztvevő tömegről beszél, aki Krisztus koporsójához járult. Tehát előszóban hangzott el ez az énekke emelt, versszakokra osztott, intő tartalmú prédikáció. A csíksomlyói misztériumdrámák szövegében több helyt találunk olyan rendezői utasításokat, miszerint hegyen, vagy állomásokra bontva, vagy körmenetben adtak elő bizonyos jeleneteket. A legelső, 1721-ből fennmaradt passiójátékot feretrumokra (koporsó, sélye, saroglya, szent-sír?),⁴⁰ az 1723-as drámát⁴¹ pedig stációkra osztották. Sőt, az 1721-es passiójáték címe kifejezetten körmenetre utal: *Processio parascevice, in qua describitur passio Christi pro humano generi figura scripturistica adumbrata*.⁴² Az elmondott utasítások alapján sejthetjük, hogy az első csíksomlyói misztériumjátékot a hívő nézőkkel együtt vonuló körmenetben, görgethető úrkoporsó vagy alkalmi színpad mellett mutatták be.⁴³ Elképzelhetőnek tartjuk, hogy a *De Passione Domini* című, 34 strófás, fenti költeményt a 17. század második felében nagypéntekenként a csíksomlyói kegytemplom úrkoporsója mellett énekelték közösen, vagy szólóban adta elő egy ferences. Ezt a szerepet a következő században a passiójátékok Prologusa és Epilogusa töltötte be.

Közvetlenül a *De Passione Domini* című ének után olvasható az alábbi költemény:

MAS

Ugyan Nagy Péntekre

1. Regi peldazatok immaron be töltek, / O testamentomban valamelyek löttek, / Az Ur Christus felől a' mit jövendöltek, / A regi Profetak mar be tellyesedtek.

⁴⁰ A darab szövege olvasható: *Ferences iskoladrámák I., i. m.*, 63–113.

⁴¹ Nemes Katalin gondozásában megjelent: „Nap, Hold és csillagok...”, *i. m.*, 7–44; Kilián István munkájaként: *Ferences iskoladrámák I., i. m.*, 173–218.

⁴² 1721. április 11. nagypéntek. Az idézett mondat a dráma címe. *Liber Exhibens...*, 643.

⁴³ Párhuzamként említhető, hogy a földrajzi közelségben lévő Marosvásárhely jezsuita iskolájában 1708 nagypéntekén az önostorozó, látványos körmenetben szintén feretrumot görgettek a halott Krisztus szobrával. A Kilián István által feldolgozott *Historia Domus* szerint 1703-ban, 1709-ben és 1711-ben is tartottak a székely városban a jezsuiták nagypénteki spectaculumokat. Bővebben: KILIÁN István, *Liturgia és színjáték a marosvásárhelyi jezsuita iskolában, 1703–1763.* = *Imádságos asszony: Tanulmányok Erdélyi Zsuzsanna tiszteletére*, szerk. CZÖVEK Judit, Bp., Gondolat, Európai Folklor Intézet, 2003, 75–86.

2. Első példazattya a' Christusnak vala / Abel, Adam fia: a' kit gyűlöl vala / Cain, az ő battya, s' a' mezőre hja, / Ez az artatlannak ot verét ki ontya.
3. Masodik példaja a' Christusnak vala / Abrahamnak fia, Isak Patriarka, / A ki egy köteg fat uit az aldozatra / Hogy azzal az Apia Istennek aldozza.
4. Ez keppen a' Christus vallan viszi vala / A' magos keresztfat a' Calvariara, / Melyre gonosz sidok fel feszitik vala, / Hogy *szent* halalual minket meg valtana.
5. Harmadik peldaia a' Christusnak vala / Josef Patriarka, kit el attak vala, / Kegyetlen Battyai, s' meg fosztották⁴⁴ vala, / Hogy soha se latnak, mert gyűlölik vala.
6. E' Keppen a' Christust sidoknak arulta / Judas, ki Urunknak Apostola vala, / Es a' veg vacsoran vele eszik vala, / Harmincz ezüst penzen nagy olcson elatta.
7. Mikor azert sidok Urunkat meg fogák,⁴⁵ / Kötözue elsőben Annashoz hurczolak, / Onnet Caifashoz, a' hol meg csufolak, / Szemeit be kötek, es arczul csapdosak.
8. Caifas, Urunkat Pilatushoz küldé, / Hogy ötöt, mint biro, halalra itilné, / De Pilatus Christust Herodeshez küldé, / Hogy ezzel jo kedvét neki jelentené.
9. Herodes Christusnak igen örül vala, / Regtol fogva ötöt mert latni kívánta, / Sok dolgot Christustol igen kerdez vala, / De neki a' Christus csak egyet sem szola.
10. Ezt latuan Herodes igen meg busula, / Haragjaban Christust csufoltattya vala, / Udvara nepevel azert, hogy nem szolla, / Vegre Pilatusnak visza külte vala.
11. Pilatus Christusnak igassagat tudgya, / Sidok alnoksagat meg ertette vala, / Ezt masok előttis meg vallotta vala, / Christust meg menteni igyekezik vala.

⁴⁴ meg fosztottak [értelem szerint javítva]

⁴⁵ fogak [értelem szerint javítva]

12. De hogy a' sidoknak meg szünnyek haragja, / Christus ellen valo erős kiáltása, / Christust vitezivel meg ostoroztattya, / Es artatlan vérét a' földel itattya.
13. Meg ertven a' sidok Pilatus szandekát, / A Christus Jesusnak, hogy ó fogta pártját, / El bocsatasara valo akarattyat, / Ezzel azt kilaltyak: meg bantya a' Császárt.
14. Ezt haluan Pilatus igen megjijede, / Latuan, hogy Urunkal már⁴⁶ jot nem tehetne, / Sidok nehessége áltáre⁴⁷ gerjedne, / Sidok azt kilaltyak: Christust meg feszicse!
15. Azert Christus ellen sententiát monda, / Hogy be tellyesednek sidók kivansaga, / Es meg valosodnek Profetak irasa, / Patriarkaknakis az ó peldazattya.
16. Ezt haluan a' szolgak töuisset vaganak, / Melyből a' Christusnak Coronat csinálnak, / Es kegyetlen modon fejeben nyomanak, / Draga Szent fejből sok vert bocsatanak.
17. Egy nehez keresztfat már⁴⁸ csináltak vala, / Mellyet mi Urunknak adának vallara, / Hogy azt viddegelne⁴⁹ a' Caluariara, / Melyre feszitetven nagy kinnal meg halna.
18. A Calvariara Christus hogy el juta, / Mezitelen tevek sidok keresztfara, / Kezeit, labait ra szegeztek arra, / S' fel emelek őtet mindenek lattara.
19. Ime, te eretted a' Christus meg hala, / O, te bűnős ember, mert te siecz vala / Sok bűneid által örök karhozatra, / De *szent* halalaua a' Christus meg valta.

⁴⁶ mar [értelem szerint javítva]

⁴⁷ eltere [értelem szerint javítva]

⁴⁸ mar [értelem szerint javítva]

⁴⁹ viddegél: szállítgat, gyakran visz, cipelget. (*Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár XIV.*, anyagát gyűjtötte SZABÓ T. Attila; főszerk. FAZEKAS Emese, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2014, 423–424.)

20. Igy szenvedé halalt a' Christus erettünk, / S' meg mente kinoktol, kiket erdemlettünk, / Az örök halaltol, a' melyre siettünk, / Sok vetkeink által, kiket cselekedtünk.
21. Le boruluan azert imadgyuk Urunkat, / Ez Sacramentomban leuó Christusunkat, / Hogy mikor el hozza mi vego orankot, / Akkor adgyon nekünk örök nyugodalmot.
22. Dicsirtessek azert az Atya Ur Isten, / Ki az Ő *szent* fiat le külte közinkben, / Aldassek az *szent* lelek Isten, / Tellyes Szent Haromsag mind öröкке. Amen.⁵⁰

Az ugyancsak terjedelmes, teológiai tényeket költői megfogalmazásban éneklő, tartalmában didaktikus és egyben intő jellegű költemény a jézusi szenvedéstörténet állomásait sorjázza. Előtte annak leggyakrabban alkalmazott ószövetségi előképeit éneklí meg. A költemény cselekményének sorrendje, felező 12-es versmértéke, a a a a rímképlete egyezik 18. századi misztériumjátékok sajátságával. A 18. századi passiójátékok szövege 71 előkép-párhuzamot állított színpadra,⁵¹ vagy említett meg. A Kájoni énekében olvasható préfigurák közül Ábelé 3 esetben (1727-ben és 1767-ben égi pör során és 1736-ban eljátszva), Izsáké hat alkalommal (1727-ben, 1733-ban, 1755-ben, 1767-ben és 1769-ben égi pör fellépőjeként, 1765-ben előadva), József története pedig öt passiójáték (1721-ben és 1734-ben előadva, 1727-ben és 1767-ben égi pör szereplőjeként és 1753-ban a Prologusban említve) cselekményében jelent meg a csíksomlyói színpadon. A ferences egyházzenesz által leírt költemény összeolvassa az evangéliumokat, a 7–19. versszakban Jézus perének minden állomásáról énekel. A csíksomlyói passiójátékok szinte mindegyike részletesen bemutatja ugyanezen eseményeket.⁵²

⁵⁰ KÁJONI, *Hymnarium*, 253–254, jobb columna.

⁵¹ A bibliai előképeket forrásaival és drámabeli előfordulási helyeivel együtt sorolja: MEDGYESY S., *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák...*, i. m., 364–369.

⁵² Felsorolásukat, forrásaikat és drámabeli helyüket lásd: MEDGYESY S., *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák*, i. m., 355–364, nr. 51–100.

Összefoglalás

Tanulmányunkban Kájoni János *Hymnarium*ának csak magyar nyelven olvasható nagypénteki énekeit vettük górcső alá. Vizsgált énekeink régtől élő anyanyelvi⁵³ paraliturgikus gyakorlatra engednek következtetni Csíksomlyón, amelynek egyik bizonyítéka a *Hymnarium* és a *Cantionale catholicum* (1676, 1719) magyar nyelvű liturgikus tételeinek létezése.

A *Petri András-énekeskönyv* (1630–1631), a *Mihál Farkas-kódex* (1677–1687) és a *Pálffy Márton-énekeskönyv* (1676) nagypénteki énekeit, továbbá a Kájoni *Cantionale Passio de vita Christi* című, 116 versszakból álló, *A' Felséges Isten, Ki lakik Mennyégben...* kezdetű verses passióját⁵⁴ olvasva megállapítható, hogy létezett egy anyanyelvű, dramatikus és epikus népénekahagyomány Csíkban és Gyergyóban, a 17. század során.⁵⁵ Ezt a feltételezést erősítik a tanulmányunkban a korabeli Kájoni-*Hymnarium*ából közzétett nagypénteki dramatikus népének. Ezeknek a sokversszakos, szereplőkre osztható passió-énekeknek távoli mintái a 14–15. század zsolozsma-forrású hórásénekei voltak. E liturgikus költeményekből Kájoni több tételt lefordított, és bemásolt *Hymnarium*ába. Viszont ezek mellett az énekek mellett találhatunk öt olyan nagypénteki költeményt is e versgyűjteményben, amelyeknek latin mintáik nincsenek; szerkezetük, bibliai és apokrif eredetű toposzrendszerük már saját stílust, sokkal egyénibb, magyar anyanyelvű és paraliturgikus szokásrendben született szövegezés, frazeológiát mutat. Kezdősoraik és terjedelmük: a *Jaj, nagy kedven tartot szerelmes szülöttem...* kezdetű egyszerlős Mária-siralom (12 vsz.), az *O, drága szerelmünk, egyetlen örömünk...* kezdetű, Mária és a contionator szerepére osztott planctus (7 vsz.); a ferences prédikátor által szónokolva énekelt *O, nam ez volt amaz szomorúság napja...* incipitű (34 vsz.) és a *Regi példázatok immaron be töltek...* kezdetű (22 vsz.) epikus passió énekek, továbbá a *Síriatok en velem, o, ti magos egek...* kezdetű, Jézust sirató költemény (6 vsz.). A Kájoni-*Hymnarium* vizsgált tételei végigéneklék Jézus Krisztus szenvedéstörténetét, elmondják annak legismertebb ószövetségi előképeit és jelentős bennük a fájdalom

⁵³ Csíksomlyó liturgikus kódexeiben a 16. századból származó több bejegyzés olvasható, amely anyanyelvi zsolozsma- vagy zsolozsmázásra utal. Több himnusz fordítása (pl. *Gloria laus, Vexilla regis* és a *Patris Sapientia*-hórásének) szerepel a *Cantionale catholicum*-ban is. (Bővebben: DOMOKOS, „...édes Hazámnak...”, *i. m.*; MEDGYESY S., *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák...*, *i. m.*, 148–153.)

⁵⁴ Kiadta: DOMOKOS, „...édes Hazámnak...”, *i. m.*, 1237–1248. Kedves Csaba erről a verses passióról jogosan feltételezi, hogy előadták Kájoni működése idején, Csíksomlyón. (KEDVES Csaba, *Kájoni és a régi magyar dráma I–II.*, Magyar Felsőoktatás, 1996/4, 41–42; 1996/5–6, 48–49.)

⁵⁵ Bővebb kifejtése: MEDGYESY S., *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák...*, *i. m.*, 141–147.

mas Szűz Mária alakja. Strófákra osztott, néhol nótajelzéssel ellátott népénekekről beszélünk, de szereplőkre (Jézus, Mária, Mária Magdolna, narrátor) bontható párbeszédek találhatók bennük. Ezeket az egyes szám első személyben énekelt részeket a narrátor–prédikátor versszakai vagy verssorai kötik össze, akik kemény szavakkal bűnbánat-tartásra intik azokat a hívőket, valójában nézőket, akik egyben az éneklői, színházi szemmel nézve előadói voltak ezeknek a 17. századi költeményeknek. Ezekben a lírai alkotásokban egybeolvad a népének, a misztériumjáték és a prédikáció műfaja. E csíksomlyói példa igazolja Farnati Anna felvetését, aki szerint „műfajok, szövegtípusok elkülönítésében vannak ugyan általánosnak mondható támpontjaink, de az irodalmi szövegek, egyáltalán az irodalmiság típusának meghatározása mindig korfüggő, legtöbbször lehetetlen stabil rendszert felépíteni. [...] A használati irodalom megnevezés még nem létezett, de a jelenség igen, és valamennyire tudatos is volt.”⁵⁶

Véleményünk szerint ezen énekek esetében eredendően a zsolozsma egyes tételeiből származó, 14–15. századi órásénekekre és itáliai laudákra visszavezethető, a 14–15. századi devóciós passiókkal és a 15–17. századi dramatikus prédikációkkal rokonítható, nagypénteki, párbeszédes felépítésű és egyben prédikációs jellegű, saját, csíksomlyói, paraliturgikus szokásról beszélhetünk. Ezt az a földrajzi tényező is alátámasztja, hogy a magyar nyelvterület más részeiről nem kerültek elő ilyen tartalmú és stílusú passiók alkotások, mint Csíkban, ahol a középkor óta folyamatos volt a katolikus vallásgyakorlat.

Az *O, nam ez volt amaz szomorúsag napja...* kezdetű költemény 31. versszaka nézőkről beszél, akik Jézus koporsója körül gyűltek össze. Az első fennmaradt (1721) passiójáték egy feretrumnál (úrkoporsónál) játszódik, a hat esztendővel későbbi misztériumjátékot pedig stációkra, azaz állomásokra osztották. Kájoni énekszövegeiből következtetünk arra, hogy e sajátos szokás helye a csíksomlyói kegytemplomban felállított, vagy éppen saroglyán körbevitt, illetve a hívő-éneklő nézők által körmenetben megkerült úrkoporsó volt. Alkalma nagypéntek estéje (a szentsír megnyitása után), fő szereplője a ferences contionator és a hívő nézősereg lehetett, aki együtt énekel(hetett) a prédikátorral.

A Kájoni által 1659 és 1677 között papírra vetett énekeknek a szerkezete, epikus és egyben didaktikus tartalma, motívumrendszere, stílusa, frazeológiája, versmértéke és szótagszáma, rímképlete és a bűnbánattartást előmozdító célja egyértelműen a 18. századi csíksomlyói passiójátékok konkrét és helybeli előzményének tekinthetők. Ezek az alkotások a láncszemek a 14–16. századi, elsősorban

⁵⁶ FARMATI Anna, *Más régi ének: A XVII. századi katolikus népénekeköltészet szövegtípusai és motívumrendszere*, Kolozsvár, Verbum, 2009, 53.

itáliai eredetű, Mária anyai kínjaira összpontosító devóciós passiók, a 15–17. századi dramatikus prédikációk és a 18. századi csíksomlyói passiójátékok között.⁵⁷ Kájoni énekei közelebb állnak a késő középkori forrásvidékhez (dramatikus prédikáció, devóciós passió), mint az actusokra és scénákra, ritkábban stációkra vagy inductiókra osztott, sokszereplős, a templom helyett immár színpadon bemutatott, 50–130 évvel későbbi, a gimnáziumi oktatáshoz és a Mária Társulathoz kötődő társaik. A Kájoni énekeiben anyanyelven és strófikusan prédikáló és magyarázó, énekelve vagy recitálva eljátszott contionator-szerepet a következő században a passiójátékok Prologusa és Epilogusa töltötte be, akik mellett 1721-ben Misericordia, 1723-ban Justitia és 1746-ban maga a Contionator nevű szereplő jelentette a prédikátor feladatát.

Arra sajnos nincsen adatunk, hogy ezeknek az énekeknek – Domokos Pál Péter szavával élve – „az erdélyi magyarság éneklő Pázmány Péterje”,⁵⁸ Kájoni János lett volna a szerzője, vagy egy meglévő, jellegzetesen csíksomlyói szokást vetett papírra 1677 előtt. A *Hymnarium* énekeinek tanúsága szerint mindenesetre Jézus Krisztus szenvedéstörténetének dramatikus bemutatását (vagy legalább párbeszéd, szent-sír körüli, minden bizonnyal processziós eléneklését) Csíksomlyó esetében 50–60 esztendővel előbbre tehetjük az első passiójáték szövegének 1721-es dátumánál.

⁵⁷ Ugyanilyen közvetítő kapocs Stockinger Mátyás ferences nagypénteki második prédikációja (Csíksomlyó, 1679–1689), amely az egyik Laskai Osvát-beszéd (*Biga salutis*, 1506, 47. sermo) majdnem pontos fordítása. A Laskai- és a Stockinger-sermót párhuzamosan kiadta: SZELESTEI N. László, *Magyar ferencesek prédikációs gyakorlata a 17. században: Csíksomlyói kézíratos prédikációk*, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2003 (Pázmány Irodalmi Műhely, Források, 4), 137–181.

⁵⁸ DOMOKOS Pál Péter, *A csíki énekeskönyvek = Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára*, szerk. CSUTAK Vilmos, Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum, 1929, 104. (A teljes tanulmány: 102–112.)